vasásáról is. Így sajnálatosan kimaradt az „alkímia tárgynyelvéről” és „metanyelvéről” szóló magyarázat.) Vannak leegyszerűsítő megoldásaim is: az antik és más szimbolikák alapján a Napot következetesen a szellemmel, a Holdat pedig a lélekkel hozom összefüggésbe, noha ebben maga az alkímia (illetve a hermetika) volt „következetlen” – már ha tényleg kontinuus rendszernek tekintjük. A későbbi alkimista művekben ugyanis általában a Nap – és vele a Sulphur – a lélek (anima), a Hold – s vele a Mercurius – a szellem (spiritus). A könyv támadhatóságát azonban leginkább a műfajválasztás adja, hiszen, mint említettem, tág teret ad a kissé szabadabb gondolkodásnak. Valóban fölvetettem egy-két olyan ötletet, amely egy szigorúbb, korlátozó szemszögből nem tekinthető tudományosnak, mivelhogy nem igazolható, de a falszifikációs elvnek sem felel meg. Ilyen például a tudatos álom meglétének föltételezése az alkimista kultúrában, vagy a harráni szabeusok emlékének esetleges továbbélése a „keleti bölcs” mitikus alakjában. Ugyancsak „irodalmi szándékaimhoz” híven igyekeztem a források idézett szövegrészeinek némi műfordításjelleget adni, ám e törekvés egy-két helyen bizony kissé eltávolodott az eredeti jelentéstől. Láng szemszögéből talán az utolsó rész, az *Opus* támadható a leginkább, mivel gondolataim itt a legbátrabbak, olykor kifejezetten asszociatívak. A helyében én a világért nem hagytam volna ki, hogy meg ne jegyezzem: a *Splendor Solis* szövegéhez és képeihez fűzött magyarázatok olykor – eléggé ironikus módon – az előszóban „leszólt” jungiánus látásmódot és stílust idézik. Ugyanilyen furcsa, amikor a történetiségre érzékeny bíráló azt kifogásolja, hogy szabadon ugrálok a III. és a XVI. század között. Miért nem az ötödik fejezetet hozza föl elrettentés gyanánt? Hiszen itt egy XVIII. század végi irat látomásait a világ első vallásos szövegeinek vízióival vonom analógiába, ami több mint 4000 év távolság!

Vajon mi lehet az oka, hogy Láng Benedek nem ezeket a kézenfekvőbb támadási pontokat szúrta ki, hanem partikuláris dolgokba, aprócska hibákba köt bele, valamint olyan állításokba, amelyek e föntieknél jóval megalapozottabbak, illetve olyan kérdésfelvetésekbe, amelyek relevánsabbak? Tapintatból? A kritika tartalma és stílusa alapján ez nagy biztonsággal kizárható. Helyhiány miatt? Elég lett volna, ha rövidebbre fogja az alkímiakutatásról szóló, kissé terjengős ismertetést. E talányt illetően árulkodó lehet az általa fölhozott problémák hivatkozásainak a – ha szabad e kifejezést használnom – „statisztikai szórása”: Láng *konkrét* kifogásait könyvem 7–48. oldaláról citálja. Mintha nem jutott volna túl a bűvös 50. oldalon, *ami a könyv első nagy egységének a vége.* Ez alól kivétel két oldalszám, a 79. és a 141. oldalak. Az elsőre az említett Aquinói Szent Tamás szerzősége miatti bibliográfiai dilemma okán utal, a 141. oldal kapcsán pedig az a rendkívül súlyos probléma merül föl, hogy a máshol magyarosan Flamel Miklósnak nevezett alkimistát itt Nicolas Flamelnak írom. Ennyi. Nagy kár, merthogy az 50. oldalon túl található az eredeti forrásokból vett idézetek többsége éppúgy, mint a szigorú szakember szempontjából vitatható, illetve kritizálható állítások zöme, s azon ötletek és érvelések egy része is, amelyek tükrében kifogásai helyenként érthetetlennek és indokolatlannak tűnnek. Mindezek alapján jogosan vetődik föl a kérdés: *vajon a kritikus ismeri-e egyáltalán kritikájának tárgyát?* Mert valami azt súgja nekem, a könyv első negyedéig eljutott ugyan (habár arra se igazán figyelt oda), ám aztán vagy elunta, vagy belefáradt, s a továbbiakat legföljebb ha átfutotta. Ami persze rám, a szerzőre nézve sem éppen hízelgő, hiszen jól tudjuk, hogy nincs rossz könyv, csak unalmas.

Természetesen lehet kritikát írni úgy is, hogy az ember vállalja: ő csak ennek vagy annak a területnek a tudora, ezért csak az őt érdeklő/érintő részekhez kíván/tud hozzászólni. Jelesül: Láng Benedek a középkori, illetve reneszánsz tudományosság és misztika ismerője, inkább a filológiát és történetiséget előnyben részesítő szakember, ezért nyilván az ilyen vonatkozásokra figyel. Ezek pedig leginkább – bár nem kizárólagosan – az első részben találhatók, amit nagyobb ívű bevezetésnek szántam, hogy érthetőbbé tegye a továbbiakat. Csakhogy ez esetben is volnának valamiféle minimális elvárások. Például, hogy a recenzens ezt jelezze. Ez itt elmaradt, ami véleményem szerint a kritikát már akkor is hiteltelenítené, ha minden egyes kifogása helytálló volna. Láng az első fejezetekből és az előszó alapján kialakított (mellesleg eléggé önkényes) értelmezését az egész műre kiterjeszti, a könyv ismeretlennek megmaradt háromnegyedéről csak a legnagyobb általánosság szintjén szól – jobbára közhelyekben. (Lásd például az egyiptomi és az alkímiai szimbólumok analógiájának kérdését.) Vagyis gyanítható – és ezért remélem, nem haragszik meg rám a más írásai alapján felkészült szakembernek és szimpatikus embernek tűnő kutató –, hogy bírálata részben blöffre épül. Olyasfajta eljárásra, amiről föntebb, a szükségtelenül nagy bibliográfiák kapcsán tettem említést.

FARKAS ATTILA MÁRTON
egyiptológus, kultúrantropológus, Bp.

Válasz Farkas Attila Márton levelére

Minthogy Farkas Attila Márton megtisztelt azzal, hogy könyvét bíráló recenziómra válaszcikkben reagált, helyénvalónak tartom, hogy viszontválaszomban újrafogalmazzam recenzióm néhány félreérthető állítását. Farkas Attila Márton engem érintő kritikai megjegyzéseinek főbb pontjai a következők:

1. Számon kérem *Az alkímia eredete és misztériuma* című könyvön a tudományosság kritériumait, pedig az valójában tudományos megalapozottságú irodalmi esszé, én azonban az esszé műfajának létjogosultságát nem ismerem (el). Ezzel szoros összefüggésben, valamiféle bölcsész sznobizmus jegyében lenézem, és a tudományos tanulmányokkal szembeállítom a népszerűsítő és ismeretterjesztő munkákat.

2. A lábjegyzeteket és a bibliográfiai tételeket betegesen kultiválva elvárom, hogy a szerző olyan tételeket is idézzen, amelyekre a tanulmányban közvetlenül nem hivatkozik, e tételek felsorolásával pedig saját felkészültségemet vélem igazolni. Minden bizonnyal kevésbé lennék kritikus a könyvvel szemben, ha a szerző egyébként koherens mondanivalóját folyton megtörné obligát hivatkozásokkal, és a főszöveg gondolatai helyett a lábjegyzetekkel bizonyítaná a témában való jártasságát.

3. Mint egyes bölcsész szakmák képviselői, fetisizálom és másoktól is elvárom a történeti megközelítést, pedig számos, lényegénél fogva ahistorikus interpretációt is ismer a modern tudomány.

4. Nem tárgyalom érdemben a könyv legfőbb mondanivalóját, az alkímia esetleges egyiptomi eredetének bizonyítását, pedig az – akár igaznak bizonyul, akár nem – tisztességes, relevánsan felvethető, alátámasztható vagy cáfolható tudományos hipotézis.

5. Filológiai módszerekkel kimutatható, hogy – eltekintve a címtől, a bibliográfiától és a főszöveg első 48 oldalától – tulajdonképpen nem is olvastam a könyvet.

6. Apró és jelentéktelen sajtóhibákat, elírásokat és bakikat sorolok fel, és partikuláris hibákba kötök bele, ahelyett, hogy a fontosabb gondolatokra koncentrálnék. Ez pedig összefüggésben van azzal, hogy az utóbbiak jelentős részét nem olvastam.

Hadd válaszoljak most tömören e felvetésekre fordított sorrendben, a jelentéktelenebb témáktól haladva a fontosabbak felé.

6. Apróságokra, elírásokra, idézési és hivatkozási következetlenségekre, valamint arra a kérdésre, hogy a bibliográfiában a forrásokat esetleg külön lehetett volna választani a szekunder irodalomtól, mindössze egyetlen bekezdést pazaroltam, és azt is azzal a fenntartással, hogy mindez mellékes volna, ha a könyv főszövege a tudományosság egyéb ismérveit kielégítené. Természetes, hogy egyetlen szerző sem ad tökéletes kéziratot a kiadónak. Minthogy azonban az apró hibákat – kivált, ha sokan vannak, és ha nem is mindig olyan aprók – az olvasó esetleg zavarónak és bosszantónak találhatja, a kiadó egy szerkesztője rendszerint átolvassa a kéziratot. Én azt állítottam, hogy Farkas Attila Márton könyvét a Balassi Kiadó egyetlen szerkesztője sem nézte meg, ezért azonban legkevésbé sem a szerzőt hibáztatom. A kiadónak kell eldöntenie, hogy ezt a megjegyzésemet kritikának értelmezi-e vagy semleges ténymegállapításnak, én mindenesetre szemrehányásnak szántam.

5. De igen, olvastam a könyvet, bár komikus volna, ha ezt itt megpróbálnám bizonygatni. Kétségtelen, hogy az oldalszámmal ellátott hivatkozásaim a könyv első részéből származnak, ez azonban nem azért van, mintha belefáradtam volna a könyv mondanivalójának olvasásába (lásd 4. pont), hanem egyrészt azért, mert az állításaimat ezekkel a hivatkozásokkal is bizonyítottnak láttam, a későbbi fejezetekben pedig nem találtam olyan részletet, amely cáfolta volna a kritikáimat, másrészt pedig valamibe tényleg belefáradtam, de ez inkább a könyv módszertana volt (3., 2. és 1. pont).

4. Feltehetően félreértettem, hogy miről szól Farkas Attila Márton könyve. Ő azt állítja, hogy mindössze az alkímia motívumainak, alapgondolatainak lehetséges egyiptomi eredetéről és analógiáiról írt, az én kritikám azonban abból indult ki, hogy a könyv az „alkímia eredetét és misztikumát" tárgyalja, „a királyi művészetet" igyekszik bemutatni „a maga teljes valójában", és annak „valódi lényegét", „igazi gyökereit" tárja fel. Mentségemre szolgáljon, hogy a könyv címe, bevezetője, számos, a szövegben elszórt megjegyzés, valamint Farkas Attila Márton válaszlevelének bizonyos állításai is az én értelmezésemet látszanak alátámasztani, nevezetesen, hogy az „alkímiai gondolkodás" mint olyan „belülről való megismerése", „az alkímiai munka jelentése" és az alkímia „szemantikai tartalmának" megragadása volna a könyv legfőbb célkitűzése.

Elismerem azonban, hogy ha a szerző nem kívánta volna az alkímia mélyebb értelmét megmondani, hanem az egyiptomi hitvilág és az európai alkímia strukturális párhuzamaira korlátozta volna kompetenciáját, valószínűleg nem kritizáltam volna az írását. A recenziómban is elismertem, hogy Farkas Attila Márton könyvét tekinthetjük úgy, mint az alkímia egyiptomi-görög eredetének részletes kifejtését, és most is sietek leszögezni, hogy ez az elmélet, függetlenül attól, hogy meggyőzőnek tartjuk-e vagy sem, szerintem is relevánsan felvethető és tárgyalható. Egy ilyen részkérdésre korlátozódó munkától pedig valóban nincsen értelme elvárni, hogy az alkímia történetének egyéb fejezeteit is ismertesse, és a teljes szakirodalmat idézze.

Mivel a szerzőnek igaza van abban, hogy általánosságoktól eltekintve az egyiptomi analógiák kérdését nem tárgyaltam, hadd pótoljam ezt a mulasztást ebben a levélben. Először is nem mindegy, hogy amikor a szerző Egyiptomról beszél, a fáraók korának mitológiájára gondol-e, vagy a hellenizmus századainak olvasztótégelyére, amelyben egyiptomi motívumokon kívül – ahogyan azt Farkas Attila Márton is írja – görög, római, káldeus, orfikus és sok egyéb hagyomány is keveredett. Amennyiben bizonyos alkímiai jelképeknek hellenizmus korabeli (esetleg hermetikus) analógiát talál, ez nem feltétlenül szól az egyiptomi gyökerek mellett.

A jobbára görög, hellenisztikus, arab, keresztény és kora újkori aspektusokra koncentráló kortárs szakirodalom, úgy tűnik, elhanyagolja annak kérdését, vajon az alkímia Egyiptomból származik-e, azt pedig kimondottan tagadja, hogy az alkímia teljes hagyománya megmagyarázható lenne az egyiptomi mitológia alapján. Ennek fényében Farkas Attila Márton könyvével kapcsolatban kétféle álláspontunk lehet: a) irreleváns gondolatot hajszol, amely nem vezet eredményre; vagy pedig b) nagy jelentőségű, új szempontokat reflektorfénybe állító tanulmány. Anélkül, hogy ezt a kérdést meg akarnám válaszolni, szeretném a szerző figyelmét felhívni egy igen fontos módszertani kérdésre, pontosabban a „már a régi görögök is megmondták" típusú érv veszélyeire. A modern korban nem hangzott el olyan filozófiai gondolat, amelynek ne találnánk kellő kereséssel va-

lamiféle nyomát mondjuk Platón műveiben, ez azonban nem arra utal, hogy „már Platón is megmondta", hanem arra, hogy nagyon könnyű gondolatokhoz, motívumokhoz és akár kellő struktúrába rendezett szimbólumokhoz elődöket találni és ősi forrásokba a későbbi fejleményeket beleolvasni. Számomra úgy tűnik, hogy Farkas Attila Márton az egyiptomi hitvilág felől olvassa az alkímiai szövegeket, és az alkímia felől olvassa az egyiptomi vallástörténetet. Az analógiák és párhuzamok azonosítása véleményem szerint nem bizonyít semmit, az, hogy az alkímia sok jelképe „kísértetiesen emlékeztet az egyiptomi hitvilág szimbólumrendszerének bizonyos elemeire", csak akkor vezetne az alkímia eredetének megértéséhez, ha okokozati kapcsolatot, történeti összefüggést lehetne megállapítani a két, szimbólumokban igen gazdag témakör között. Ez pedig átvezet minket a következő kérdéshez.

3. Farkas Attila Márton nem azt igyekszik kimutatni, milyen különös az emberi elme, mert lám, az egyiptomi hitvilágban hasonló motívumokból hasonló struktúrát épít, mint a késő középkori vagy XVI. századi alkímia hagyományában, hanem arra keres választ – többek közt –, hogy honnan származik az alkímia történeti értelemben. A történeti szempontot tehát nem én vetettem fel, és amikor azt konstatálom, hogy a szerző nem teljesíti a saját célkitűzését, pusztán olyan elemekre hivatkozik, amelyek a modern olvasó szemében párhuzamosnak és analogikusnak tűnnek, akkor nem én vagyok a historizálás fogságában.

Természetes, hogy vannak jellegüknél fogva nem historikus interpretációi az alkímiának. Tekintsünk ezek közül röviden kettőt. Hamvas Béla például egy valaha egységes aranykorból származó, de széttörött, elemeire bomlott és leromlott hagyomány maradványait azonosítja számos vallásos és mágikus hagyományban. A történeti megközelítést mint eleve félrevezetőt elveti, hiszen nem az az érdekes számára, hogy a mai, korlátozott tudásunk alapján milyen ok-okozati kapcsolatot tudunk azonosítani az egyes hagyományok között. Kezdetben ugyanis az összes hagyomány egységet alkotott, ehhez a korhoz azonban ma már nincsen hozzáférésünk. Hamvas rendszere tökéletesen logikus, ezt a logikát persze vagy elfogadjuk, vagy nem, mindenesetre Hamvas soha nem állította, hogy ez volna a tudomány logikája. Carl Gustav Jung megközelítése szintén nem történeti alapokon nyugszik, ő azonban nem az alkímia értelmét, misztériumát és hasonlókat kívánta megmagyarázni, hanem az alkímiai jelképekben a kollektív tudattalan archetípusait vélte megtalálni, egyszóval nem a jungi pszichológia magyarázza az alkímiát, hanem az alkímia szimbólumai kínálják Jung elméletének illusztrációját. Csak mellékesen jegyzem meg, hogy Jung mindemellett gondos filológus is volt, akit nem könnyű önkényes történelmi elemzéseken rajtakapni. Farkas Attila Márton könyvében azonban nem találtam olyan mögöttes elméletet, amely megmagyarázná, hogy a szerző miért teszi félre a történettudomány és a filológia eszközeit, éppen ellenkezőleg, úgy tűnik, hogy történeti magyarázatot kínál.

Lehet, hogy a historizálás túlzott kultuszáról tanúskodik az is, hogy nem lelkesedem a nagyszabású, több évszázadot áthidaló, egymondatos jellemzésekért, amelyek száz-százötven éve elterjedtek, és amelyek valami okból a történettudomány sokszoros cáfolata ellenére még mindig közismert toposznak számítanak. Valaha köztudott volt, hogy a középkor tudományos és filozófiai értelemben steril korszak volt, amelyet legfeljebb művészetéért csodálhatunk, ma mégis rendkívüli dilettantizmusra utal, ha valaki ezt a nézetet képviseli. Sok ilyen félrevezető toposz uralkodik a közvélekedésben, mindenkit az zavar jobban, ami a saját kutatási területéhez közel áll. Farkas Attila Mártonnal szemben én nem operálnék olyan kifejezésekkel, mint a késő antik világ szellemi javait elpusztító világvallások és a hellenizmuskori, a racionalitás helyébe lépő okkultizmus. Az utóbbi ötven év szakirodalma különösen kerüli az ilyen jellemzéseket, és nem valamiféle bölcsész sznobizmusból, hanem azért, mert ezek csak akkor állják meg a helyüket, ha kellően eltávolodunk a jellemzés tárgyát képező kortól, és csak nagyon keveset tudunk róla. Végül pedig nincsen abban semmi meglepő, hogy a középkori alkímiát nem üldözte az inkvizíció, mert sok mindent nem üldözött azon dolgok közül, amelyekkel kapcsolatban ezt a modern laikus esetleg elvárná tőle, de nem szeretném kioktatni a nem középkorász szerzőt a saját kutatási területemen.

2. Természetesen egyetértek a válaszcikk szerzőjével, egy könyv tudományos értékét nem a bibliográfiai tételek és a lábjegyzetek mennyisége adja, és abban is egyetértek, hogy könyve nem lenne sem jobb, sem rosszabb, ha egyáltalán nem volnának benne bibliográfiai tételek és lábjegyzetek. A bibliográfia mindössze támpont a recenzens számára, hogy áttekintse, miből dolgozott a szerző. Ha a könyvben elmondottak nem tükrözték volna a bibliográfia esetlegességét, nem is tértem volna ki erre a kérdésre. A könyv azonban egy-két frissebb cikktől eltekintve olyan szakirodalomra alapoz, amelynek számos megállapítását tanulmányok sora cáfolta vagy pontosította azóta, ez pedig olyan, mint ha valaki a reneszánsz történetét írná meg Jacob Burckhardt alapján; a középkori filozófia történetét, mintha a legfrissebb hivatkozható szakirodalom Etienne Gilson volna; a magyar irodalom történetét Szerb Antal szellemében vagy – teszem azt – az egyiptomi hieroglifákról úgy írna, mintha Champollion volna az utolsó hivatkozási pont e témában. A legkevésbé sem a felsorolt szerzők megvetéséből fakad, ha azt várjuk egy modern tanulmány vagy esszé szerzőjétől, hogy a nagy klasszikusoknál frissebb szakirodalomba is belelapozzon. Ez pedig nem sznobizmusból fakad, hanem egyszerűen abból, hogy ötven vagy száz évvel ezelőtt olyan fogalmakkal operáltak, amelyeket ma már félrevezetőnek tartunk (minden tudományterületnek megvannak az efféle általánosításai).

Végül pedig Farkas Attila Márton kedvenc szerzői, Titus Burckhardt vagy Arthur Edward Waite, nem is feltétlenül hasonlíthatók Gilsonhoz vagy Szerb Antalhoz, ők ugyanis már saját korukban sem tudományos

igénnyel közelítettek témájukhoz, a források tisztelete helyett inkább saját koruk okkult elképzelései vezették tollukat.

A szakirodalmi tételek felsorolásával nem az volt a szándékom, hogy elszámoltassam a szerzőt, vajon olvasta-e mindazt, amit én olvastam – ez mindkettőnkhöz méltatlan volna. Sokkal inkább a recenzió olvasóját akartam tájékoztatni afelől, milyen bibliográfiai segédletekhez nyúlhat, ha feltámad érdeklődése az alkímia iránt, valamint jelezni próbáltam, hogy az elmúlt ötven év alatt az alkímia (és szélesebb értelemben a mágia) szakirodalma levetkezte azt a racionalista naivitást, amely korábban – kevés kivételtől eltekintve – sajátja volt. Márpedig ha valami tényleg „számon kérhető" egy 2001-ben megjelenő, alkímiáról szóló tanulmányon, az az, hogy ne a szakirodalom ötven évvel ezelőtti szellemében közelítsen témájához. Farkas Attila Márton könyvében nem éreztem azt a hatalmas változást, ami az alkímia történetírásában az elmúlt évtizedekben végbement.

1. Semmi kivetnivalót nem találok abban, hogy a szerző az esszé műfaját hívja segítségül ahhoz, hogy az alkímiáról írjon. Farkas Attila Márton azonban olyan esszéírókat nevezett meg, akik szakmájuk legjobbjai közé tartoznak, és akikről feltételezhető, hogy amikor éppen nem lábjegyzetekkel ellátott tanulmányt, hanem esszét írtak, nem feledkeztek meg a témában való jártasságukról, és nem tették félre háttértudásukat.

Ezzel csak részben függ össze a népszerűsítés szempontja. Recenziómban nem tértem ki a kérdésre, de az égvilágon semmiféle ellentétet nem látok tudományosság és népszerűsítés között. Miért ne lehetne egy adott tudományterületről, annak részleteit alaposan megismerve, hivatkozások nélkül, a tudományosság (vagy a tudományoskodás) fegyvertárát mellőzve, közérthető, olvasmányos, esetleg szórakoztató, laikusok által is követhető összefoglalót írni? Szerintem lehet, és egy-egy diszciplína legavatottabb tudósai gyakran meg is teszik ezt, én nem látom, hogy az efféle próbálkozásokat „bölcsész megvetés" büntetné. Ami pedig a mágia vagy az alkímia történetét illeti, kifejezetten üdvösnek is tartanám, hogy egy ilyen népszerűsítő összefoglalás elkészüljön, éppen azért, hogy eloszoljék az az obskúrus köd, amely az erről szóló szakirodalmat néha befedi. Azt gondolom, hogy Farkas Attila Márton tehetett volna többet is, hogy e köd eloszoljék.

Egyszóval recenziómban nem az esszé műfaja ellen emeltem kifogást, és nem is a népszerűsítés létjogosultságát vontam kétségbe, e műfaj és e célkitűzés azonban nem adhat alkalmat dilettantizmus leplezésére. A népszerűsítés mögé rejtőzve nem lehet leírni olyan dolgokat, amelyeket komoly ember már ötven éve sem írt le, mindezt akkor, amikor a nyugati szakirodalomban már régen kialakult egy megalapozott, tudományos diskurzus az alkímiáról.

Végül pedig ideje bevallani, mi is volt a recenzióm megírását kiváltó legfőbb ok. Sokak szemében úgy tűnik, hogy az alkímia és a mágia története különbözik a múlt más hagyományaitól (mondjuk, a filozófia vagy az irodalom történetétől), méghozzá abban, hogy más módszertannal kell megközelíteni. Forráskiadások és filológiai kérdések tisztázása helyett beleérzéssel, a témával való eggyé válással. Be kell vallanom, hogy nem tudom (vagy nem akarom tudni), mi az alkímiai gondolkodás belülről történő megismerése.

E számomra idegen módszertani elvek eluralkodása kapcsolatban lehet azzal a tendenciával, hogy sokan fordulnak úgy a mágiatörténet felé, hogy előtte sokat foglalkoztak kortárs okkultizmussal. Félreértés ne essék, nem állítom, hogy mágiahívő nem lehet jó mágiatörténész. Én magam több olyan gyakorló asztrológust ismerek, aki az asztrológia történetének színvonalas és mindenki által elismert kutatója. Azonban amikor tudományos kérdésekkel foglalkoznak, nem keverik össze a filológia kérdéseit a hit dimenziójával. Hasonlóképpen könnyen el tudom képzelni, hogy egy gyakorló alkimista jobban kiigazodik az alkímiai jelképek dzsungelében, és gyorsabban fedez fel kapcsolatokat más hagyományok motívumaival, mint egy kívülálló. De – tűnjék bár ez bölcsész neveltetésből fakadó sznobizmusnak – szilárd meggyőződésem, hogy sem a mágia, sem az alkímia története nem hatalmazza fel a történészt, egyiptológust, kultúrantropológust arra, hogy a történeti kronológia figyelembevétele és korrekt forráshivatkozás helyett valamiképpen belehelyezkedjen a témájába, eggyé váljon vele, és mintegy belülről reprodukálja.

Nem állítom, hogy Farkas Attila Márton könyve volna a legelrettentőbb példa erre az okkultista ködösítésre, egyáltalán nem. Azonban úgy látom, hogy bőséggel tartalmaz olyan, dilettantizmusra utaló elemet, amely arra bátoríthatja az olvasót, hogy ezt így kell csinálni; a korábban szigorúan tudományos igényű szövegeket publikáló Balassi Kiadó pedig nevét adja mindehhez, és így az a látszat alakul ki, mintha ez volna az alkímiáról szóló tudomány jelenlegi állása.

Bízom benne, hogy nem volt haszon nélkül Farkas Attila Mártonnal lefolytatott vitánk, amelyet a magam részéről élveztem, mindazonáltal lezártnak tekintek. Ha sikerült felkelteni az olvasó kíváncsiságát, hogy elolvassa az *Alkímia eredete és misztériuma* című könyvet, és összehasonlítsa azon irodalmak némelyikével, amelyekre én hivatkoztam, mindketten elégedettek lehetünk. Ha pedig az alkímiáról vagy más mágikus hagyományokról kialakul egy értelmes párbeszéd, amelyben a tudományosság – és a népszerűsítés – szempontjai kellő szerephez jutnak, azt minden bizonnyal nemcsak mi ketten találnánk hasznosnak.

LÁNG BENEDEK
PhD-hallgató, Közép-Európai Egyetem, Bp.